

БРАТНЯ ДОПОМОГА НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ ГОЛОДУЮЧИМ В 1946–1947 роках

Жахливим та болісним спомином в історії повоєнного селянства України, всього українського народу того часу назавжди залишаться події, пов'язані з голодом 1946–1947 років – третім за рахунком за доби комуністичної тоталітарної держави. Звертаючись до фактів цієї тепер уже широкозної трагедії, варто нагадати, що буквально якихось півтора десятка років тому вітчизняним науковцям було заборонено торкатися даної теми. В дослідженнях соціалістичного періоду можна знайти згадки лише про тяжкий стан післявоєнного сільського господарства тодішнього СРСР – й України зокрема, – на який до того ж згубно вплинула страхітлива посуха в республіці 1946 р. Про репресивно-виснажливу політику сталінського режиму стосовно її сільських мешканців, породжену нею голодоморну трагедію не говорилося ні слова. Цензура пильно стежила за тим, щоб не просто правда, а бодай найменша інформація про це не вийшла на поверхню.

Сьогодні питання голоду 1946–1947 років активно, об'єктивно та ґрунтовно висвітлюється вітчизняними істориками, представниками інших гуманітарних наук¹. З цієї проблеми з'явилися в Україні публікації архівних матеріалів². Особливої уваги заслуговує збірник під назвою «Голод в Україні 1946–1947: Документи і матеріали»³. Вміщені у ньому свідчення офіційних джерел, розповіді очевидців чи не вперше всебічно показують причини, хід та наслідки скоєного брутальною хлібозаготівельною і податковою політикою більшовицької держави і нею ж замовчуваного голоду 1946–1947 років у республіці.

Водночас ознайомлення з уже згаданими дослідженнями науковців, публікаціями джерел про післявоєнний голод на території Наддніпрянської України показує, що загалом в жодному з них (хіба що частково за винятком збірника документів 1996 р.), не розповідається про допомогу, що її у той важкий період подавало населення західних областей республіки, насамперед сільське, десяткам, сотням, тисячам голодуючих для їх порятунку від неминучої голодової смерті. Отже, і сьогодні дана проблема ще не привернула увагу вчених. Заповнити у деякій мірі означену прогалину якраз і покликана ця доповідь. Щоправда, під час пошуку матеріалів для її підготовки авторіві поки що практично не вдалося віднайти у державних і відомчих архівах усіх областей західного регіону України документів, що розкривали б це актуальне питання. Тому висвітлюється воно головним чином за допомогою спогадів корінних мешканців західноукраїнських земель – свідків тих подій, а також окремих архівних матеріалів (як опублікованих, так і ще не залучених до наукового обігу) з фондів центральних державних архівів України.

На основі оприлюднених документів, наукових розвідок вчених відомо, що серйозні продовольчі труднощі стали відчутними у республіці вже навесні 1946 р. А в другій половині 1946–1947 рр. значні райони Центральної, Східної та Південної України охопив справжній голод. За офіційними даними, голодувало близько 3 млн. осіб колгоспного населення республіки⁴. Але, враховуючи той факт, що влада на місцях у багатьох випадках намагалася применшити розміри лиха і подавала республіканському та союзному керівництву занижені дані про голодуючих, яких в офіційній статистиці називали «потерпілими від дистрофії», можна вважати цю цифру значно заниженою.

Приховані за соціалістичного періоду і недавно розсекречені документи розповідають про ті жахливі страждання, що їх довелося терпіти голодуючому населенню багатьох областей тодішньої Української РСР⁵. Люди йшли на крайні заходи, вдаючись навіть до канібалізму. Рятуючись від голодної смерті, мешканці багатьох областей Наддніпрянщини, як і ряду місцевостей Росії, Білорусії, Молдавії, намагалися виїхати і виїздили для пошуків продовольства у ті регіони країни, що не потерпіли від посухи. Чи не найголовнішим з них виявилася Західна Україна.

Наявність тут продовольчих припасів зумовлювалась низкою обставин. Певну роль зіграла та обставина, що тоді західні області республіки (за винятком частини Чернівеччини) не були уражені такою страшною посухою, що лютувала на інших українських землях. Тому в регіоні відносно непоганим був урожай зернових, а також інших сільськогосподарських культур, особливо картоплі. Але найвагомим чинником достатку у краї харчів було те, що в економічному житті його села тієї пори панівні позиції займало одноосібне селянське господарство, що могло відносно самостійно розпоряджатися результатами своєї праці. Комуністичний режим через впертий опір боївок ОУН–УПА, які спиралися на підтримку значної частини селянства, був тоді ще не в силі масово поширити у регіоні колгоспну систему. Адже саме за її допомогою йому вдавалося здійснювати економічний і позаекономічний примус над сільськими мешканцями та висмоктувати усі продовольчі ресурси з українського (та й не тільки українського) села.

Збереглися документальні підтвердження того, що вже з кінця зими–весною 1946 р. масовий потік сільського населення ринув в Західну Україну для придбання харчів⁶. Нелегким був шлях до цього краю для людей, які через вимушені обставини власними зусиллями добиралися сюди, щоб порятувати себе і своїх рідних та близьких від голодної смерті. Вони приїздили, в основному, на вантажних потягах, часто з ризиком для власного життя, переборюючи різноманітні труднощі та приниження. На залізничних станціях шлях їм перепиняли спеціальні загороджувальні загопи. У доповідній записці одного з відділів ЦК КП(б)У від 21 серпня 1946 р. до вищих партійних посадових осіб республіки зазначалося, що у червні 1946 р. органами транспортної міліції УРСР було знято тільки з вантажних

потягів, що йшли на захід, майже 62 тис. 500 осіб, а за дві останні декади липня – близько 98 тис.⁷. Проте приборкати людську стихію було важко. Наплив населення зі Східної України не зменшувався. Описуючи події післявоєнного періоду, греко-католицький священик П. Олійник з Тернопільщини у своєму щоденнику занотував: «За тих два роки можна було бачити жахливі картини: стає в Зборові на станції ешелон набирати воду для паровоза, а з відкритих площадок сходять опухлі, пожовклі люди і розлазяться хто куди по довколишніх селах, а залізнична обслуга, або ті, що їдуть далі, викидають з вагонів 5–6 трупів, що по дорозі замерзли або від холоду померли. Те саме і на наступних станціях, де поїзд набиратиме воду»⁸.

Численні маси голодуючих, яким пощастило доїхати, викликали занепокоєння у партійно-державних органів західних областей республіки та співчуття у місцевого населення. Перші були стурбовані тим, що, як відзначалось в інформації Львівського обкому КП(б)У від 11 червня 1946 р. до республіканського партійного керівництва, прибулі «распространяют среди крестьян провокационные слухи, направленные против колхозного строя, о якобы имеющемся голоде в указанных областях, и что в колхозах на трудодни ничего не дали»⁹. Аналогічні факти повідомляли і вищі посадові особи з органів держбезпеки Західної України на нараді секретарів обкомів КП(б)У та начальників управлінь МДБ регіону, що відбулася 23 квітня 1947 р. у Львові¹⁰.

Щодо корінного населення краю, насамперед селянства, то воно допомагало голодуючим, як могло. Свідченням є спогади багатьох з тих, хто тоді приїздив в Західну Україну; деяка частина цих спогадів вже опублікована¹¹. Але ще чекають своєї черги побачити світ спогади західних українців про рятунок ними потерпілих від голоду. Ось, як, зокрема, описують ті події корінні волиняни (за браком місця наводимо всього кілька свідчень). Розповідають Лідія Микитівна Лебідь, 1929 р. народження, та Дарія Михайлівна Гаврилюк, 1930 р. народження: «Людей у наше село Овадне приїздило тоді багато, а особливо взимку з 1946 на 1947 рік і весною 1947 року: усі сходили з поїздів на місцевій залізничній станції, бо Володимир (м. Володимир-Волинський. – *О.Г.*) був забороненою (прикордонною) зоною. Тільки ті, хто мав паспорт з особливою відміткою – цифрою “2” – могли туди заїжджати. Серед прибульців були люди різного віку. Просили дати їм будь-яку роботу. Вони лушили квасоллю, молотили збіжжя, дерли пір’я, товкли просо на пшоно, в’язали снопи і покривали хати, словом, робили цю роботу і багато іншої. Пригадуємо, як у господарствах наших батьків найнялися і лушили квасоллю жінка і її четверо дітей – приблизно 6–11 років. Звідки вони були і як їх звали, вже не пам’ятаємо. У нас вони тривалий час харчувалися і ночували. А коли приходили інші приїжджі просити роботи, а їм її вже бракувало (у нашому селі було багато біженців з навколишніх сіл, що були поруйновані під час бойових дій в липні 1944 р.), то їх направляли у села

за Володимир: там був меншим вплив людей, і роботи вистачало. Люди наші давали голодуючим все, хто що мав: жито, гречку, пшоно, олію та багато інших продуктів. “Східняки” брали також картоплю, квасолу, (щоб посадити вдома), а на харчування – зерно та інші продукти. Так, збіжжя брали, як вони розповідали, щоб варити в чавунцях»¹².

Із спогадів Віталія Романовича Кравчука, 1934 р. народження: «У ті важкі повоєнні роки я був ще підлітком, але добре пам’ятаю, що постійно до тодішньої батьківської хати у селі Затурці приходили виснажені люди. Старші говорили, що це потерпілі від голоду зі Східної України і з Брянської області, що в Росії. Тому у нас таких приїжджих нерідко називали “брянськими”. Вони просили обміняти принесені ними різні речі – одяг, скромні прикраси, рушники та ін. – на харчі, або взяти їх самих за харчі на будь-яку роботу по господарству. Напевне, не завжди виявлялася змога піти назустріч кожному з прохачів. Але святим обов’язком було перш за все нагодувати цих нещасних. Дуже часто за зверненнями з сільської ради вони залишалися у нас ночувати; не пам’ятаю випадку, щоб мої батьки чи наші сусіди в цьому відмовили приїжджим. Пригадую як, здається, навесні 1947 р. у нас зупинилися на ночівлю чоловік з жінкою. Як годиться, їм ввечері за спільним столом дали повечеряти в міру – щоб не померли від різкого переїдання (а такі випадки траплялися), а на ранок в хаті почалася паніка. Виявляється, оця приїжджа жінка опинилася при смерті. Річ в тім, що вона, далі відчуваючи голод і побачивши під час вечері давно забуті продукти, вночі встала і до нестями наїлася вареної дрібної картоплі, яку запримітила ще з вечора, і яка була приготована для годівлі худоби. Ледве вдалося врятувати бідолашну жінку»¹³.

Свідчить Олександр Іванович Жога, 1927 р. народження: «Люди зі сходу України виривались до нас, як могли. Якщо досягали Острога чи Здолбунова, то тоді на Західну Волинь добратися їм було легше. Голодуючі йшли як хвиля: одні відходили, інші – приходили. Найбільший вплив припав на осінь 1946 – весну 1947 рр. Приїжджі робили різні роботи: впорядковували двори, “шили” стріхи, працювали на будовах у господарів і т. п. Серед них більше всього налічувалося чоловіків. Скажу, що у нас було багато вдовиць, вони мали господарства, що потребували чоловічих рук. Перебували голодуючі 1–2 тижні, а то й більше. Були й такі, що залишалися назавжди й одружувалися, або жили без шлюбу. “Східняків” за їх працю годували і давали їм нічліг. Крім того, після закінчення роботи наділяли 3–5-ма пудами зерна й іншою сільськогосподарською продукцією, щоб були в змозі завезти додому.

Пригадую, як в той час прибув до нашої хати в Торчині давній батьків товариш з Житомирщини (на жаль, не пам’ятаю ні його імені, ні прізвища). Вони разом служили в царській армії, їхали у 1905 р. на війну з японцями. Але воювати не довелося, бо впав Порт-Артур. Демобілізувалися десь у 1907–1908 рр. Коли ж почалася Перша світова війна, їх обох повторно забрали до армії, де вони зустрілися знову, служили пліч-о-пліч в Карпатах майже до

середини 1917 р. Згодом в числі багатьох інших солдат-українців мій батько Іван та його житомирський побратим роз'їхалися по своїх домівках, причому шлях житомирянина на батьківщину проліг через Торчин, де він трохи погостював у батька.

З тих пір більше про долю свого товариша мій батько не знав нічого, аж поки той у 1940 р. не приїхав до нас просити допомоги харчами. Тоді-то він розповів пошепки батькові жахливі речі про голод 1932–1933 років. Черговий раз прибув він до нас вже в час третього голоду на Великій Україні і також розповів про трагедію, що коїлась там, зокрема, в Житомирській обл. Сидячи за столом, говорив про це і попереджав: “Іване, не розкажуй про голод, бо забере вночі НКВД і тебе, і мене, діти шукатимуть нас, але вже не знайдуть”.

Прийшов час від'їзду. Батько, спорядивши товаришеві добрячі клунки з зерном та іншими харчами, домовився, що в Луцьк його “захопить” по дорозі підводою один з торчинців. При виїзді з нашого селища перестрів їх якийсь енкаведист і почав допитуватись, що батьків товариш везе і де взяв. А коли побачив зерно, то висипав його на землю і, давши житомирянинові запотиличника та стусана коліном під зад, відпустив. Той повернувся до нас і розповів про пригоду, що з ним сталася. Батько знову насипав зерна, сказав моєму старшому брату Тодосеві запрягти коня і відвезти гостя фірою манівцями, через поля, якнайближче до обласного центру. Так поїхав цей чоловік, і більше вісток про нього ми не мали.

Волиняни старалися будь-чим допомогти усім без винятку потерпілим від голоду: зерном, борошном, салом, різною крупою й ін. А нагодувати їх – то була першочергова справа! Сільради давали записки до людей з проханням прийняти приїжджих на ночівлю. Такі записки давали десятникам, а ті вже розводили людей по хатах.

І ще хочу підкреслити таке: ні у нашому селищі, ні в найближчій окрузі у ті нелегкі роки ніхто не чув про жоден випадок грабунку виснажених голодом людей зі сходу, або крадіжок останніми якогось майна у місцевого населення¹⁴.

Таким чином, десятки, якщо не сотні тисяч українців, росіян, білорусів, молдаван змогли вижити завдяки цій братерській допомозі та порятувати свої сім'ї. Проте частина потерпілих від голоду була настільки виснаженою, що допомога жителів західних областей України виявлялася запізною, і останнім притулком для приїжджих ставала західноукраїнська земля. Свідченням може служити повідомлення начальника управління МВС колишньої Дрогобицької області Дубового міністрові внутрішніх справ УРСР Строкачу від 14 червня 1947 р. У ньому говориться, що за даними облздороввідділу станом з 1 по 10 червня 1947 р. хворих на дистрофію (тобто голодуючих – *О.Г.*) в області нараховувалось 178 осіб, в тому числі 29 дітей віком до 14 років. З них госпіталізовано 124 особи, зареєстровано – через дистрофію – 17 смертей, в тому числі 3 дитячі. Всього через це у 1947 р. в області померли 103 особи, з них 28 дітей. У повідомленні

підкреслюється, що захворювань і смертельних випадків на ґрунті дистрофії серед місцевого населення не було¹⁵.

На фоні братерської допомоги, що надавалася населенням західного регіону голодуючим з Наддніпрянської України, з інших територій тодішнього Радянського Союзу, жорстокий характер носили заходи Сталіна та його оточення, спрямовані на всебічне викачування продовольства з України, приховування правди про голодне лихо у чималій кількості її областей. Злочинними були рішення партійно-державного керівництва країни і республіки та дії репресивно-каральних органів, спрямовані на активну боротьбу з перевезенням хліба та інших продовольчих товарів, придбаних голодуючими, із західних до східних областей України¹⁶ (ці факти майже невідомі, а тому потребують детального вивчення).

Такий же зміст мали вчинки владних структур тоталітарного режиму в західному регіоні України, що були безпосередньо пов'язані з подіями голоду 1940-х років. Мова йде, зокрема, про явища, коли праця «східняків» у господарствах місцевих селян використовувалася як підстава для зарахування останніх до категорії так званих «куркулів». Такі приклади віднайдені автором доповіді у фондах більшості архівів західних областей України. Типовою щодо цього може служити справа І.Н. Довгалюка – жителя с. Липки колишнього Межиріцького району на Рівненщині. У доповідній записці в Ровенський обком КП(б)У і облвиконком про перевірку правильності зарахування селян цього району до категорії куркульських перевіряючий в серпні 1947 р. вказав на причину такого рішення стосовно господарства І.Н. Довгалюка: «Отнесен к кулацким хозяйствам по признаку наличия в хозяйстве работницы из Брянской области, которой с июля месяца с. г. (тобто 1947 р. – *О.Г.*) в хозяйстве нет»¹⁷.

Масовий післявоєнний вплив до західного регіону України голодуючих у 1946–1947 рр., розповіді про трагедію, що спіткала їх та їхні родини, відверті висловлювання багатьох прибульців проти колгоспного ладу, а нерідко й проти самої більшовицької влади – все це викликало у місцевого населення душевне сум'яття та багато запитань. Доповнені фактами численних зловживань представників тоталітарної системи своїм становищем в краї, жахливих репресій стосовно безвинних його мешканців, вони не тільки не сприяли зростанню авторитету комуністичного режиму, не дивлячись на його посилену пропаганду, а навпаки – породжували щодо нього внутрішній опір. Проте цей стан жодною мірою не відбився на милосердному ставленні західноукраїнського населення, насамперед селянства, до голодуючих, які звернулися до нього за порятунком, і у повній мірі отримали його.

¹ *Кожукало І.П.* 1946–1947 роки: невідомий голод // *Маршрутами історії.* – К., 1990. – С. 260–270; *Воронов І.О., Пилявець Ю.Г.* Голод 1946–1947 рр. – К., 1991; *Веселова О.М.* Приховування тоталітарною системою однієї з болючих проблем післявоєнної історії України – трагедії голоду 1946–1947 рр. // Другий Міжнародний конгрес українців (Львів, 22–28 серпня 1993 р.): Доповіді і повідомлення. Історія. Ч. II. – Львів, 1994. – С. 130–135; *Панченко П.П.* Сторінки історії України

XX століття (Українське село: поступ, сподівання, тривоги). – К. – 1995, ін.

² *Панченко П.П.* Запотаємнений голод сорокових... // Неопалима купина. – 1995. – № 5–6. – С. 157–170; *Веселова О.М., Панченко П.П.* Ще одна трагічна сторінка історії України. Голод в Україні 1946–1947 років // Український історичний журнал. – 1995. – № 6. – С. 112–123; 1996. – № 1. – С. 129–142; № 2. – С. 116–132.

³ Голод в Україні 1946–1947: Документи і матеріали. – К.; Нью-Йорк, 1996.

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. Р-404. – Оп. 2. – Спр. 40. – Арк. 251.

⁵ Голод в Україні. 1946–1947: Документи і матеріали. – С. 28–30, 54–55, 133–134, 159, 179, ін.

⁶ Там само. – С. 29, 53, ін.

⁷ Там само. – С. 53.

⁸ *Олійник П.П.* Зошити // Український історичний журнал. – 1993. – № 9. – С. 109.

⁹ Голод в Україні. 1946–1947: Документи і матеріали. – С. 31.

¹⁰ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 75. – Спр. 83. – Арк. 154.

¹¹ Голод в Україні. 1946–1947: Документи і матеріали. – С. 313, 316, 322–323, 326–327, ін.

¹² Із спогадів жительок с. Овадне Володимир-Волинського району Волинської області *Л.М.Лебідь, Д.М.Гаврилюк*. – З архіву автора.

¹³ Із спогадів жителя селища Торчин Луцького району Волинської області *В.Р.Кравчука*. – З архіву автора.

¹⁴ Із спогадів жителя селища Торчин Луцького району Волинської області *О.І.Жоги*. – З архіву автора.

¹⁵ Голод в Україні 1946–1947: Документи і матеріали. – С. 244.

¹⁶ Там само. – С. 53.

¹⁷ Державний архів Рівненської області. – Ф. Р.-204. – Оп. 3. – Спр. 114. – Арк. 219.